

Доц. др Славиша Ковачевић

ТРАНЗИЦИЈА У ДЕМОКРАТИЈУ
Трансформација друштва и
консолидација демократије

Ниш 2015.

Доц. др Славиша Ковачевић

ТРАНЗИЦИЈА У ДЕМОКРАТИЈУ

Трансформација друштва и консолидација демократије

Издавач

Правни факултет Универзитета у Нишу

За издавача

Проф. др Мирослав Лазић, декан

Рецензенти

Проф. др Драган Чорбић

Проф. др Саво Климовски

Проф. др Ђокица Јовановић

Технички уредник

Ненад Милошевић

Штампарија

Медивест Ниш

Тираж

100

ISBN 978-86-7148-209-7

Ова научна монографија је резултат истраживања на пројекту “Услађивање права Србије са правом Европске уније” који финансира Правни факултет Универзитета у Нишу у периоду од 2013-2018.

© Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу

Прологомена

Наизглед стабилна бивша социјал-комунистичка друштва, која су се нарочито истакла по индустријализацији, урбанизацији и социјалној политици, урушила се у веома кратком временском периоду иако су узроци распада били дубоко укореењени у саму онтологију таквог режима, додуше иницирани глобалним ефектима неолибералне претензије. Упркос импресивној структури идеолошко-државног апарата, који је био комбинација присиле, индоктринације и утопије, социјал-комунистички режими нису успели да се саморепродукују и опстану на геостратешкој компетитивној мапи света. То нам показује да насилна импостација једног модела друштва, као што је био реал-социјалистичко друштво, има своје лимите. Процеси социјал-комунистичке политизације и одозго-обликованог „социјалистичког човека“ и „социјалистичког друштва“ завршили су неуспехом, импложацијом режима и изазовом стварања новог типа друштвено-политичког и економског система.

(1) Генерални наслов ове монографије *„Транзиција у демократију“* упућује на широку област проучавања, али поднаслов *„Трансформација друштва и консолидација демократије“* значењски упућује на главни предмет којим се овде бавимо. Без трансформисаног друштва нема ни консолидоване демократије. Коначан исход трансформације треба да буде зрело и одговорно друштво без кога нема ни одговорне државне политичке власти нити респонзивних институционалних улога. Репрезентативне и одговорне институције одговарају свесном и рационалном друштву које има структуриране интересе и потребе, које зна како да их артикулише и које има начине да контролише и санкционише лошу и неуспешну власт. Друштво, политика и држава се налазе у становитој међузаисности: какав појединац такво и друштво, какво друштво таква и држава, какви политичари таква и политика, каква политика такви и резултати владања и управљања, какви посланици такав и парламент, какав парламент такви и закони. Овај однос, који на почетку стилизујемо више популаристички, је изузетно значајан за наше хипотетичко теоријско полазиште. Модалитети односа друштва и државе су кључ за успешност транзиционог процеса. Природа друштва заједно са његовим наслеђем и традицијом, детерминише процес и исход демократске консолидације.

(2) Емпиријске поуке из свих таласа деморатизације, посебно демократске транзиције у либералну демократију, доводе нас до генерализације која је позната у политичкој мисли: није довољно створити демократију за народ, већ је још важније *васпитати народ за демократију*. Једна духовита пошалица каже – увели смо демократију а народ је остао напољу, што подсећа на Дивержеову сингагму „демократија без народа“. Поређење између онога што хоћемо и онога што можемо односно онога што смо до сада урадили у напорима консолидације, уводи у сложено поље демократизације односно трансформације у земљама посткомунистичке транзиције. Сложеност успостављања западног модела деморатије у другачији историјски, друштвени и политички контекст наводи на запитаност али и скептичност о могућности маха-ничког копирања институција. Кад су питали Николу Пашића како да уведе **енглеску** демократију у Србију, он је одговорио питањем: како да уведем **енглеску** демократију у Србију без **Енглеза**. Ова врста запитаности не важи само за Србију, већ за читав корпус источно-европских и евро-азијских држава које су ушле у процес трансформације социјално-економског и политичког система. Свака промена која је започета институционално-правним инструментима коју стимулише ауторитарнини модел модернизације није изгледна да оживи без узимања у обзир фундаменталних одредница друштва посебно специфичних фактора и чинилаца сваке појединачне земље.

Непосредни емпиријски изазов да се упустим у овај сложен процес свакако је „зачарани круг транзиције“, заблуде, незнања, стрампутце и неразумевања природе друштвених промена од стране њених носилаца и промотера и очигледни резултати ових промена који су супротни очекивањима јавности. Политичке институције које доносе генералне одлуке везане за друштво делују под утицајем различитих предуслова, услова, околности и фактора. Институције које су производ новог правног оквира делују под утицајем традиционално наслеђених али и међународних околности које значајно диктирају ефикасност, делотворност институција и стабилизацију конфликтног потенцијала друштва. У условима промена, новоустановљене институције делују у миљеу наслеђа и под теретом раније стечених и усвојених а споро променљивих схватања, вредности и образаца понашања. Политичке и правне институције не делују у празном простору или неком временском вакуму већ њихово деловање диктирано је традиционалним, културним, економским, идеолошким, међународним околностима. Све те околности и фактори преламају се у свести и понашању појединаца

и група као доминантан образац друштвеног менталитета. Ту сложену и слојевиту формацију свести и образаца менталитета означавам као друштвену и политичку културу која има различите видове обзиром на сфере друштва (традиција, економија, политика). Овај приступ је директно супротан индетерминистичким и аутистичним схватањима која државу и право а тиме и политичке институције друштва схватају као затворен систем који функционише искључиво из своје унутрашње логике.

Због тога класични институционализам и правни позитивизам нису довољни методички приступи јер они “детектују” само статичне, хармоничне и видљиве друштвене појаве. Иза манифестованих друштвених облика, често се скривају дубљи слојеви друштвене стварности, дакле оно што бисмо метарфорично назвали „подземна структура друштва“. Видљиво политичко понашање последица је невидљивих схватања, мотива, вредности, значења и наслеђа.

(3) Политичка култура представља система индивидуалних, групних и колективних оријентација, ставова и вредности усмерених према политичком систему, његовим институцијама и ауторитетима, формирајући традиционалним, системским, економским, глобалним и ситуационим чиниоцима. Политичка култура је утолико значајна уколико доприноси објашњењу и разумевању генералних услова стабилности у релативно дужем временском периоду или основних претпоставки и тока политичких промена.

Култура (политичка, правна) није одвојен друштвени ентитет већ прожима све облике и садржаје друштва и политике. У аналитичком оквиру, друштво се често класификује на појаве и процесе ради лакшег истраживања па се стиче утисак да су оне механички одвојене и круто одвојиве. Под утицајем тзв. медодолошког детерминизма, друштвена а у овом случају политичка структура друштва, често се посматра као размештај сепаратних елемената који су аутономни и каузално утичу једни на друге. Тако се и политичка култура посматра као детерминанта институција или као њен производ. Међутим, политичка култура обухвата саму бит политичког живота, она је подједнако уткана како у институције и процесе, тако и у политичко деловање субјеката и носилаца тог процеса. Политичка култура је уткана у сваки сегмент политике, од свакодневних и актуелних манифестација политике до глобалних и епохалних процеса, од дифузних народних преференција до унутрашњег духа институција. Политичка култура је прожимајућа

компонента политичких структура и институција, она представља „нервни систем“, „софтвер“, „мозак“. Ширина простирања културе и политичке културе утиче и на тешкоће у њеном дефинисању. Концептуални изазов налази се у томе да се пронађе како општа тако и оперативна употреба тог појма у истраживању не само различитих менталитета политичких режима већ и промена којима је човек изложен у савременом друштву. Концепт политичке културе мора имати научно-оперативну ширину да обухвати различитости и специфичности политичког живота различитих друштава. Немају сви елементи и фактори данашњих и ранијих политичких система исти значај, улогу односно учинак, нису сви актери подједнако подобни, природа проблема одлучивања је другачија, наслеђе је различито.

(4) Друштвене одреднице у лику наслеђа и културе не морају бити подударне и сагласне са политичким институцијама већ су често дивергентне, неадекватне и различите у односу на институционални аранжман политичког система, што је посебно случај са Србијом. Промене политичких облика владавине и институција најчешће су праћене и одговарајућим варијацијама политичке културе. Промена политичке културе је дуготрајни процес политичке (ре)социјализације, пошто формирана под утицајем ранијег искуства, она се не мења упоредо са заменом формално-легалног, нормативног и институционалног система, већ опстаје упркос новим околностима и изазовима. Посткомунистички политички системи су типичан пример несразмере између традиционално стечених и већ усвојених политичких садржаја и новоустоличеног система либералне, парламентарне демократије. Менталитет, навике и вредносни систем усађени систематском политизацијом и индоктринацијом комунистичког система имају своје нефункционално протезање и на нови режим, отежавајући транзицију и консолидацију демократских установа.

Утицај друштвене и политичке културе на функционисање политичких институција у транзицији је троструког карактера. С једне стране, политичка култура непосредно обликује институције јавне власти, а са друге стране, политичка култура има посредан утицај јер је и сама обликована институцијама система и, тако обликована, она повратно делује на легитимност и делотворност институција. Тако заснивам њен конститутивни и конституирајући утицај на функционисање политичких институција. Са треће стране, политичка култура је зависна величина јер на њу делују различити егзогени и

структурни фактори она се мења одређеном правилношћу под утицајем ових фактора. Тако екстерно створена политичка култура представља посредан фактор који учвршћује или обеснажује институције система.

(5) Транзиционе трајекторије посткомунистичких друштава добрим делом оспоравају владајућу парадигму посткомунистичких промена а другачији друштвено-историјски контекст није сводив на једнострану унилатералну механицистичку теорију друштвеног развоја. Земље поскомунистичког света нису јединствена и хомогена типолошка категорија па су стога и стартне позиције различите и неједнаке. Друштвена и политичка култура, економска неразвијеност, наслеђе бивших режима и неједнак међународни положај представљају одреднице које отежавају предестинирану конструкцију консолидације либералне деморатије западног типа. Размеђе транзиционог постулата и искуствених стрампутица Србије је очигледно и посебно се изражава у недораслости субјеката и носилаца тог процеса, како политичких елита тако и друштва, да се суоче са објективним друштвеним изазовима, да постигну генералну и општу сагласност око циља, темпа, начина и приоритета промена. Прилагођавање новонасталим унутрашњим и спољашњим околностима иде веома споро и претпоставља промену начина мишљења, вредновања и понашања. Промена институционално формалног оквира претпоставља нови културни модел односа, нови и другачији когнитивни, друштвени, вредностни и ментални образац живота. Иако Србија прилично касни у том правцу, никад није касно за нови почетак.

(6) Основни циљ и задатак ове монографије је научна дескрипција, објашњење и разумевање динамичког и противречног транзиционог процеса. Посебан задатак који је аутор поставио је анализа и преиспитивање транзиционе теоријске конструкције у односу на емпиријско искуство, односно суочавање хопотетичког оквира транзиционих промена и стварних резултата и домета транзиције. Достигнути степен консолидације демократије наводи нас на хипотетичко полазиште да недостатак одговарајуће друштвене, политичке и правне културе представља један од основних разлога за исход транзиционих процеса, његову спорост, противречност и укупни негативни билас.

Методолошки оквир примењен у аргументацији почетне хипотезе јесте неопходна доследност у примени општенаучних и основних метода у истраживању политичке културе. Посебно се ослањам

на системскоу, функционалну, компаративну, хеуристичку и дијалектичку методу. Покушавајући да избегнем замке статичког позитивизма наметнула се и критичка метода. У недостатку непосредних емпиријских истраживања, усредсредео сам се на анализу садржаја политичких процеса и посматрање политичких догађаја на основу којих се аналитичко-дедуктивном методом дошлази до извесних генерализација. Дисциплинарни оквир монографије је логичка синтеза политикологије, теорије државе и права, антропологије, психологије, социјологије и културалних студија.

Моја очекивања везана за овај рад су да верификујем почетне хипотезе, а крајње исходиште да избегнем монокаузално, унилинеарно и једнострано сагледање односа друштва и државе односно политике у циљу утврђивања заједничког именитеља карактеристичних, битних, суштинских и учесталих процеса, односа и резултата транзиционог процеса са посебним освртом на Србију

Садржај

Прологомена.....	3
ГЛАВА ПРВА	
ТРАДИЦИЈА ТРАНЗИЦИЈЕ.....	9
1. Традиционално форматирање промена	11
2. Друштвене промене као изазов политике.....	14
3. Транзиторна историјска (за)датост	16
4. Рецепција демократске традиције	20
4.1. Перцепција демократије	21
4.2. Противречности и парадокси демократије.....	26
4.3. Нормативно и реално у демократији.....	29
5. Правна држава	31
5.1. Право и (не)моћ.....	33
ГЛАВА ДРУГА	
ТРАНЗИЦИЈА У ДЕМОКРАТИЈУ	41
1. Појам и оквир транзиције	43
2. Транзиција и/или трансформација	45
3. Преиспитивање транзиционе теорије	48
4. Транзициона „дилема симултаности“	51
4.1. Економске versus политичке промене	54
4.2. Сусрет са транзиционим изазовом.....	56
4.3. Промене у култури: стари насупротив новом обрасцу	60
ГЛАВА ТРЕЋА	
УТИЦАЈ ТРАДИЦИОНАЛНОГ НАСЛЕЂА НА ТРАНЗИЦИЈУ	63
1. Наслеђе старог режима.....	65
1.1. Манипулативна социјализација.....	65
1.2. Промена или супституција полтичких садржаја.....	73
1.3. Наслеђе политичке културе	77
1.4. Промена традиционалног обрасца	79
2. Промена политичке културе	81
3. Мешовита политичка култура	85
4. Размеђе очекивања и постигнућа.....	90
5. Дефицит либерално демократске културе.....	91
6. Политичка или владавинска култура елита у транзицији.....	95
6.1. Елементи политичке културе елита	98

ГЛАВА ЧЕТВРТА

КУЛТУРА И ИНСТИТУЦИЈЕ У ТРАНЗИЦИЈИ.....	101
1. Политичка култура у транзицији	103
2. Култура и институције у транзицији ка демократији	106
3. Модел аутономије.....	110
4. Модел хетерономије	112
5. Искуство са новим институцијама	113
6. Структурна неравнотежа у транзицији.....	118
7. Модел еманципације	119
8. Институционални дефицити транзиције	121
8.1. Институционална култура.....	123
8.2. Институционална делотворност и генерисање поверења.....	125
8.3. Генерисање подршке институцијама.....	129
8.4. Легитимитет институција	131

ГЛАВА ПЕТА

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ У ТРАНЗИЦИЈИ	133
1. Партије као актери транзиције	135
2. Демократизација друштва.....	138
3. Криза политичких партија	140
4. Криза посебних функција.....	143
5. Предворје кризе политичких партија	150
6. Карактерологија странака у Србији	153

ГЛАВА ШЕСТА

СРБИЈА И ЕВРОПСКА УНИЈА.....	159
1. Транзиција ка Европској унији.....	161
2. Држава и право.....	162
3. Дисконтинуитет	165
4. Стварање и примена права.....	166
5. Друштво и правна култура	167
6. Политички карактер Европске уније.....	170
7. Уставна консолидација Европске уније.....	175
8. Скица за разумевање уставне културе	177
8.1. Уставна култура друштва	178
8.2. Уставна демократска култура	182
8.3. Грађанска култура	185
8.4. Свест о правима и слободама	187
9. Рефлексије о „другој Југославији“	189
 Литература	 197